

Особливості впливу ціннісного ставлення до інших на розвиток гуманістичної спрямованості майбутнього соціального ПЕДАГОГА

У статті подано теоретичний аналіз проблеми емоційно-ціннісної обумовленості розвитку гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога. Встановлено, що розвиток професійно важливих для соціального педагога якостей, зокрема чуйності, щирості, толерантності, емпатії та альтруїзму сприятимуть формуванню в майбутнього фахівця ціннісного ставлення до інших, що впливає на розвиток гуманістичної спрямованості особистості.

Ключові слова: ціннісне ставлення до інших, гуманістична спрямованість, соціальний педагог, чуйність, щирість, толерантність, емпатія, альтруїзм.

В статті представлений теоретичний аналіз проблеми емоційно-ціннісної обумовленості розвитку гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога. Установлено, що розвиток професійно важливих для соціального педагога якостей, а саме: чуйності, щирості, толерантності, емпатії та альтруїзму сприятимуть формуванню в майбутнього фахівця ціннісного ставлення до інших, що впливає на розвиток гуманістичної спрямованості особистості.

Ключевые слова: ценностное отношение к другим, гуманистическая направленность, социальный педагог, чуткость, искренность, толерантность, эмпатия, альтруизм.

Постановка проблеми. На сучасному етапі життя людини, незважаючи на всі економічні та політичні проблеми, пріоритетним стає утвердження гуманістичних ідей становлення української національної державності. Ці ідеї впродовж різних історичних епох впроваджувалися з меншою чи більшою активністю в життєдіяльність людей завдяки розвитку окремих галузей наук. В останні роки у вітчизняній психології актуалізувалися основні стратегічні положення особистісного розвитку людини, пропаявані в минулому різними представниками гуманістичного та феноменологічного напрямів у психології та соціології. Тепер гуманістичні стратегії стали основоположними в побудові нового

напрямку розвитку та формування особистості майбутнього фахівця соціальної служби.

Гуманізація особистості передбачає розвиток її моральності, духовності, доброчинності. Умови гуманізації суспільства сприяють тому, що психолого-педагогічна наука здійснює інтенсивний пошук нових шляхів якісного вдосконалення розвитку і виховання особистості. У науковому просторі психології сконцентровані проблеми, вирішення яких спрямоване на забезпечення розвитку в підростаючої особистості моральних і духовних здібностей як найсуттєвіших у ціннісній системі людини. Така орієнтація зумовлена багатьма соціальними факторами і, перш за все, державно-національною спрямованістю та наданням пріоритету духовності у сферах науки та освіти. Особливе місце в структурі сучасної освіти займає проблема підготовки соціальних педагогів, оскільки саме вони покликані сприяти особистості в її соціалізації, у вирішенні проблем взаємодії суб'єкта з середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психолого-педагогічній літературі гуманістичну спрямованість розглядають як розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості (Г.О. Балл, І.Д. Бех, Н.Ф. Шевченко); як вибіркове ставлення особистості до дійсності (О.Ф. Бондаренко, С.В. Яремчук); як динамічне особистісне утворення (Н.В. Чепелева, Т.М. Данилова); як сукупність особистісно-ціннісних якостей людини (Е.О. Помиткін, О.М. Лисенко, Н.В. Нерух); як готовність особистості до встановлення відповідних стосунків з оточуючими (В.А. Семиченко, А.В. Сущенко, Т.В. Титаренко).

Дослідженням цього феномена займаються психологи й педагоги, які обґрунтовують особистісно-орієнтований характер соціальної роботи як професійної діяльності (С.О. Белічева, І.А. Зимня, Б.Ю. Шапіро); розглядають специфіку роботи соціального педагога з дітьми-інвалідами (І.Б. Іванова, В.П. Кравченко); з девіантними підлітками (Т.К. Завгородня, І.В. Козубовська), з сім'єю (О.Г. Луганцева); вивчають готовність соціальних педагогів до здійснення освітньо-дозвіллевої діяльності (О.В. Безпалько, С.Ю. Пащенко, Л.Є. Пундик); набуття професійно-етичної культури (О.В. Пономаренко); розглядають умови особистісного розвитку майбутнього соціального педагога (Р.Х. Вайнола); розвитку емпатії (Ч.І. Лопсан); досліджують аксіологічний потенціал гуманізації фахової підготовки (В.П. Голован).

На основі особистісного підходу до формування особистості майбутнього практичного психолога вчена Н.В. Чепелева передбачила формування в студентів гуманістичної спрямованості,

діалогічності як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації та професійно значущих якостей та особливостей особистості: альтруїстичні установки; високий рівень мотивації до оволодіння професією; домінування пізнавальних, альтруїстичних, емпатійних мотивів у роботі з людьми; готовність до співпраці і націленість на позитивний результат [8].

Формування гуманістичної спрямованості забезпечується розвитком у майбутніх соціальних педагогів високого рівня мотивації до оволодіння професією, домінуванням альтруїстичних та емпатійних установок у роботі з людьми, професійної компетентності, готовності до співпраці та діалогічності.

Мета статті – виявити особливості впливу ціннісного ставлення до інших на розвиток і прояв гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога.

Виклад основного матеріалу. Ціннісне ставлення до інших визначається такими показниками: чуйність, щирість, толерантність, емпатія, альтруїзм. Важливою особливістю гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога є формування такої риси характеру, як чуйність. У системі людинознавчих наук «чуйність», зазвичай, відносять до етичних категорій. Проте сутність цього феномена має глибоку психологічну природу і є основою як стосунків між людьми, так і взаємодії людини зі світом у цілому. У зв'язку з цим виникає необхідність осмислити чуйність як цілісне морально-психологічне явище.

Важливість формування чуйності в майбутніх соціальних педагогів підтверджують дані емпіричних досліджень сучасних педагогів та психологів Н.О. Білоусової, Л.П. Виговської, В.А. Киричок, Є.А. Шовкомуд та інших, які засвідчили, що повсякденні міжособистісні стосунки часто є пасивно-гуманними, тобто турбота про ближнього декларується як важлива та необхідна, проте насправді ставлення до іншої людини є формальним, бюрократичним, бездіяльним чи маніпулятивним. Практично всі соціальні педагоги визнають себе чуйними, проте в реальних життєвих ситуаціях насправді не співчують, не виявляють доброзичливості, тактовності, не надають потрібної допомоги.

Як зазначила Є.А. Шовкомуд, чуйність можна розглядати як здатність відчувати і розуміти стан іншої людини через усвідомлення власних переживань. Це відбувається шляхом співпереживання і проявляється у формі дієвого співчуття та щирої співраді [9, с. 79].

У педагогіці Л.П. Стрелкова визначила чуйність як емпатійний процес, спрямований на допомогу. Він складається з трьох

компонентів: співпереживання – співчуття – внутрішнє сприяння, де сама дія виведена за межі цілісного процесу [7].

У дослідженнях, присвячених проблемі чуйності, підкреслюється, перш за все, її соціальна природа. Вважається, що чуйність виникає з практики конкретних стосунків між людьми в результаті тривалого розвитку моральної свідомості. З етичної точки зору в понятті «чуйність» традиційно відображаються моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними обов'язками як у суспільному, так і в особистому житті людей. Чуйність виступає в якості регулятора моральних стосунків, і в цьому дослідники вбачають її основну функцію. Отже, чуйність є елементом сфери суб'єктивного ставлення людини до інших людей і здійснює функцію регуляції цих стосунків.

Серед необхідних якостей успішного педагога Е.П. Ильїн виділив наступні якості: 1) моральні якості – гуманізм, ввічливість, чесність, правдивість, щирість, вимогливість, принциповість, самокритичність, працелюбство, справедливість, педагогічний оптимізм; 2) комунікативні якості – комунікабельність, ввічливість, доброзичливість, педагогічний такт; 3) вольові якості – спокій, витримка, наполегливість, терпимість, самоволодіння, рішучість, сміливість, вимогливість; 4) інтелектуальні якості – ясність, логічність та критичність мислення, увага, винахідливість [3].

Ми виокремлюємо щирість як якість, що тісно пов'язана з емпатією. Діти болісно реагують на вияви нещирості з боку професіоналів соціально-педагогічної діяльності, бажання виконувати роботу лише тому, що це вид фахової діяльності. Емпатія, тепло та щирість – це, образно говорячи, триєдина формула особистісного успіху соціального педагога у своїй професійній діяльності.

У дослідженні Л.М. Мітіної було виділено більше п'ятидесяти особистісних якостей педагога. Серед них: гуманність, доброта, доброзичливість, ініціативність, щирість, колективізм та ін. [5]. Щирість – один із аспектів чесності, правдивості, відсутності протиріч між реальними почуттями та намірами стосовно іншої людини або групи людей.

На думку дослідників діяльності соціального педагога, існують правила, які допомагають йому в роботі з людьми, і серед них – щира зацікавленість клієнтом та щире запевнення людини в її значущості.

Окрім вищезазначених показників емоційно-ціннісного компонента, у формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога важливе місце займає толерантність. Цей показник входить у компетентність сучасного соціального

педагога в якості найважливішого компонента професіоналізму і вимагає від нього високого рівня гуманізму, творчого підходу до професійної діяльності та спілкування.

На наш погляд, толерантність соціального педагога пов'язана з певною системою цінностей і проблемою їх досягнення в суспільстві, наповненому суперечностями. Аналіз історичного досвіду переконує в тому, що проблема толерантності актуалізується, коли відбувається зіткнення різних культурних принципів, переосмислення цінностей і перш за все таких, як свобода, демократія, рівність, справедливість, гуманізм. Етичний сенс проблеми толерантності полягає в тому, що в її основі лежить не просто терпимість як якась риса вдачі, а пошана до свободи іншого.

Процес формування толерантності в майбутніх соціальних педагогів у системі вищої освіти України полягає у вирішенні протиріччя між вихованням на засадах традиційної культури та толерантному сприйняттю цінностей інших культур. Крім того, особливості процесу формування толерантності в майбутніх соціальних педагогів у системі вищої освіти України, є одним з пріоритетних напрямків полікультурної підготовки майбутнього соціального педагога в умовах реформування вітчизняної вищої освіти.

Останнім часом дослідниками, особливо соціальними педагогами (В.І. Бондар, О.А. Грива, І.Д. Зверева, Л.І. Кондрашова, Л.І. Міщик, О.Г. Романовський, С.О. Сисоєва, О.М. Пехота), приділяється значна увага особливостям процесу формування толерантності в соціально-педагогічному середовищі, представники якого часто самі є носіями нетерпимості і їхня роль у формуванні свідомості та цінностей дитини така ж важлива, а іноді важливіша, ніж батьківська.

Особливості процесу формування толерантності в українській вищій школі спираються переважно на крос-культурну освіту, культуру міжнаціональних відносин, вихованні міжетнічної толерантності. Крос-культурна освіта, крім іншого, дозволяє розуміти взаємозв'язок національних культур, вчить мислити аналітично, зіставляючи категорії (приватного і громадського, національного і міжнаціонального), що сприяє становленню гуманістичної позиції [4, с. 105].

Вивчаючи особливості процесу формування толерантності учнів, українські науковці В.С. Заслуженюк та В.В. Присакар визначили такі особливості, що є основоположними під час формування толерантності майбутніх соціальних педагогів: а) виховання на традиціях національних культур; б) урахування національного, етнічного та релігійного складу студентського колективу; в) ед-

ність патріотичного, національного виховання й культури міжнаціонального спілкування; г) урахування особливостей і специфіки кожної навчальної дисципліни для виховання й розвитку особистості в умовах полікультурності; д) єдність національної самосвідомості та дій особистості в міжнаціональному спілкуванні; е) опора на кращий досвід, досягнення ефективності та дієвості виховання культури міжнаціонального спілкування [2].

Безпосереднім обов'язком кожного соціального педагога є ознайомлення з «Етичним кодексом спеціалістів із соціальної роботи» та дотримання його принципів. Визначимо основні позиції запропонованого кодексу, що є важливими для формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога [1].

Вже під час опанування навчальних дисциплін потрібно усвідомити, що професійна діяльність має ґрунтуватись на принципах законності, доброчинності, порядності і чесності, толерантності, конфіденційності, доступності послуг, поваги до гідності кожної людини, домінантності інтересів клієнтів, довіри та взаємодії у вирішенні проблем клієнта.

Толерантність як принцип етичного кодексу соціального педагога характеризує його ставлення до інтересів, фізичних та психічних вад, вірувань, звичок у поведінці клієнтів різних категорій. Цей принцип полягає в прагненні сприймати людину такою, якою вона є, досягати взаєморозуміння через тактовне роз'яснення, без будь-якого тиску – психологічного або фізичного [1].

Важливою професійно значущою особистісною якістю соціального педагога, яка абсолютно необхідна в процесі його соціально-педагогічної діяльності, є емпатія – здатність розуміти і відчувати іншу людину. Робота над розвитком в собі емпатії вимагає високої уважності й серйозної роботи душі та розуму; і головне, навчитися слухати і чути дитину. У цьому – запорука того, що соціальний педагог її розумітиме. Емпатія вважається важливим фактором морального розвитку особистості, сприяє розвитку гуманних стосунків, альтруїстичного стилю поведінки.

Емпатія є феноменом соціально-психологічного походження, який виникає та розвивається в ситуаціях взаємодії особистості з іншими людьми, та розглядається вченими як емоційне проникнення, відчуття стану співрозмовника (О.О. Бодальов, Т.П. Гаврилова); когнітивний процес розуміння внутрішнього світу іншої людини (М.М. Обозов); фактор міжособистісного спілкування, що полегшує комунікацію (Е.А. Петрова, Г.М. Андреева); провідна комунікативна якість, властивість особистості соціального педагога, психолога (К. Роджерс, А. Маслоу,

А.П. Сопиков, А.М. Столяренко, Р.О. Агавелян); важливий аспект психологічної готовності до праці (В.А. Сластенін, В.Н. Мясичев, О.Г. Ковальов), компонент соціально-психологічної компетентності соціального педагога, умова адекватного сприйняття та відображення співрозмовника в процесі взаємодії (А.В. Петровський, Л.Б. Філонов, Д.Н. Узнадзе); як компонент професійного спілкування соціальних педагогів, психологів (В.П. Подвойський, М.В. Фірсов, І.А. Джрнзян).

Емпатія – це почуття, що дає можливість створити єднання особистостей, коли соціальний педагог проникає в переживання, почуття вихованця і бажає розділити з ним ці почуття, чуттєво ототожнюючись з дитиною. Це почуття лежить в основі любові в найширшому значенні цього слова. Більшість людей ніколи не замислюється над існуванням у них емпатії і постійно виявляють її. Однак спеціалісту соціально-педагогічного рівня така якість є фахово необхідною, оскільки за допомогою емпатії можливо пізнати причини страждань чи суперечностей у житті вихованця. Практична соціально-педагогічна діяльність не є можливою без емпатії, що підтверджується як спостереженнями, так і науковими теоріями. Емпатію вивчали такі авторитетні дослідники: Г.М. Андреева, А.Б. Добрович, Е. Мелибруда, Дж. Морено, К. Роджерс та інші.

Розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності. Особливого значення набувають розвинені емпатичні здібності в професійній діяльності соціального педагога. Огляд наукової літератури засвідчує, що в дослідженнях емпатія розглядалася як інтуїтивне пізнання емоційного стану іншої особистості (О.Г. Ковальов, Т. Шибутані), як емоційний стан, котрий виникає в суб'єкта при вигляді переживань іншої людини (Т.І. Пашукова). Емпатія у цьому випадку розглядається як афективне явище, суть якого полягає у проникненні в психічний стан іншої людини, у співчутті переживанням цієї людини, у здатності прилучитися до її емоційного життя, розділити її емоційний стан (Т.П. Гаврилова, Е.Д. Кайріс, М.І. Рудська, Л.П. Стрелкова, О.Я. Феніна). Особливий інтерес викликають праці, в яких емпатичні переживання розглядаються як мотив альтруїстичної поведінки, як складова поведінки, спрямованої на надання допомоги (Дж. Аронфрід, К. Бетсон, Дж. Кок, К. Мак-Девіс, П.В. Симонов).

Емпатія розглядається як властивість, що проявляється в розумінні внутрішнього світу іншої людини, емоційному залученні в її життя. Емпатійні переживання (співчуття, співпереживання, жалість) реалізуються у формах допомагаючої поведінки. У цьому

випадку емпатія має особливу соціально-практичну значущість для морального удосконалення особистості, оптимізації стосунків, які складаються в діяльності та спілкуванні, особливо в соціально-педагогічній діяльності. Аналіз наукової літератури з проблеми емпатії соціального педагога дозволяє зробити висновок, що емпатія – це професійно значуща якість соціального педагога, яка забезпечує успішність міжособистісної взаємодії, проявляючись і формуючись у ситуаціях діалогічного спілкування, у спільній творчій діяльності соціального педагога та вихованців. Емпатію психологи розглядають як інтегральну професійно значущу якість особистості соціального педагога, яка поєднує такі характеристики: щирість, чутливість, доброзичливість, толерантність тощо.

Неодмінною умовою соціальної роботи є альтруїзм. Він є найбільш загальною формою вияву гуманності, оскільки його зміст зводиться до визнання пріоритету інтересів інших людей. Якщо соціальний педагог не сповідуватиме його стосовно клієнтів, він не зможе бачити їхні інтереси першочерговими для себе, а тому не докладатиме зусиль для розв'язання їхніх проблем. У такому разі йому важко буде розраховувати на довіру клієнтів, без якої неможлива ефективна їх співпраця. Отже, професія соціального педагога, ґрунтуючись на альтруїзмі, вимагає від нього й такої моральної якості, як співчуття.

Мотиви альтруїзму були досліджені такими зарубіжними вченими, як Б. Латоне, Дж. Дарлі, Д. Вайсон, Г. Гекхаузен, Я. Руйковський, Д. Майєрс. У системі гуманістичних цінностей цей феномен розглядали такі вчені: Т.М. Березіна, О.Є. Насиновська, Є.В. Суботинський, Я.З. Неверович, А.В. Суворов, А.М. Сидорків, Ф.Є. Василюк, В.Е. Чудновський, Є.П. Ільїн. Природу альтруїстичних дій детально розглянули С.С. Шварц, С.С. Занюк, Г.Д. Вейс.

Альтруїзм – напрям поведінки і діяльності людини, який ставить інтереси іншої людини або загальне благо вище особистих інтересів. Як правило, використовується для визначення властивості приносити свою вигоду в жертву, заради загального блага. Віра в те, що люди повинні надавати допомогу тим, хто її потребує, безвідносно до можливої вигоди в майбутньому, є нормою соціальної відповідальності.

Під альтруїзмом ми розуміємо «систему ціннісних орієнтацій особистості, за якої центральним мотивом і критерієм моральної оцінки виступають інтереси іншої людини або соціальної спільноти» [6, с. 20]. Центральною є ідея безкорисливого служіння іншим людям, готовність поступитися своїм інтер-

есом заради блага інших. Це моральний принцип, згідно з яким інший та благо іншого значущіші, ніж власне Я. Цей же мотив проявляється в прагненні підтримувати, піклуватися, втішати, годувати, захищати, заспокоювати тих, хто цього потребує. Альтруїстичну поведінку можна визначити і як таку, що здійснюється заради блага людей без розрахунку на винагороду. При такій поведінці акти турботи про інших і допомога їм здійснюються за власними переконаннями людини, без будь-якого тиску на неї. Ставши ціннісною орієнтацією особистості, альтруїзм визначає її життєву позицію як гуманістичну.

Висновки. За результатами досліджень науковців виявлено, що для досягнення успіху в реалізації своєї гуманної місії соціальний педагог має здійснювати позитивний вплив на інших, мати ціннісне ставлення до них. Учені переконливо доводять, що альтруїстичний рівень соціально-психологічної допомоги властивий лише тому соціальному педагогу, в структурі особистості якого домінує гуманістична складова.

Ціннісне ставлення до інших проявляється в прийнятті людини такою, якою вона є в цілому, у визначенні значущості іншого як суб'єкта діяльності, як особистості, як суб'єкта спілкування, у цілому в позитивному ставленні до оточуючих людей, свого народу, його теперішнього, минулого і майбутнього. Ці тенденції характеризують і прийняття індивіда себе в цілому, терплячому ставленні до свого минулого, в усвідомленні значущості себе як особистості, у задоволеності своїм соціальним статусом, у вірі в здійснення бажаного особистістю.

Отже, розвиток професійно важливих для соціального педагога якостей, зокрема чуйності, щирості, толерантності, емпатії та альтруїзму, сприятимуть формуванню в майбутнього фахівця ціннісного ставлення до інших, що впливає на розвиток гуманістичної спрямованості особистості.

Список використаних джерел

1. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України : за станом на 9 вересня 2005 р. / Наказ Міністерства України в справах молоді та спорту // Соціальна політика і соціальна робота. – 2006. – №1. – С. 16– 22.
2. Заслуженюк В.С. Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування / В.С. Заслуженюк, В.В. Присакар // Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / Редкол. : В.О. Зайчук (гол. ред.) та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – Вип.19. – С. 65– 77.

3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 509 с.
4. Колесник І.В. Криза виховання в Україні не є безпосереднім наслідком загальної кризи суспільства / І.В. Колесник // Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К. – 1999. – № 4. – С.103– 113, С. 110.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя : Учеб. пособие / Л.М. Митина. – М. : изд. Академия, 2004. – 320 с.
6. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Минск. – Харвест, 1998. – 807 с.
7. Стрелкова Л.П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.П. Стрелкова. – М., 1987. – 18 с.
8. Чепелева Н.В. Понимание – Интерпретация – Диалог // «Ars vetus – Ars nova» : М.М. Бахтін. – К. : Гнозис, 1997. – 216 с.
9. Шовкомуд Е.А. Эмоциональная отзывчивость / Е.А. Шовкомуд // Советская педагогика. – 1991. – №3. – С. 79–83.

The theoretical analysis of problem of the emotionally-valued conditionality of development of humanism orientation of future social teacher is given in the article. Influence is examined on development of humanism orientation of such personality internalss, as: sensitiveness, sincerity, tolerance, empathy and altruism. Certainly, that the important feature of humanism orientation of future social teacher is forming of such character trait as sensitiveness which is examined as ability to feel and understand the state of other man through realization of the own experiencing. It is distinguished among the necessary internalss of successful social teacher is sincerity. Certainly, that sincerity is one of aspects of honesty, veracity, absence of contradictions between the real feelings and intentions in relation to other man or group of people. Certainly, that tolerance is included in the competence of modern social teacher in quality major to the component professionalism and requires the high level of humanism from him. Important professionally meaningful personality quality of social teacher is empathy, which assists to development of humane relations, altruism style of conduct. Certainly, that the necessary condition of social work is altruism, which shows by itself the most general form of display of humanity. Thus, certainly, that development professionally of important for a social teacher internalss of humanism aspiration will assist forming for the future social teacher of the valued attitude toward other and to itself.

Keywords: the valued attitude toward other, social teacher, humanistic orientation of personality, sensitiveness, sincerity, tolerance, sympathy , altruism.

Отримано: 12.01.2013 р.